

Наталія Сніжко
Кандидат філологічних наук
Інститут української мови Національної академії наук України
м. Київ

ОЛЕСЬ ГОНЧАР: КОНЦЕПТОСФЕРА «УКРАЇНА І СВІТ»

Концептуальна й мовна картини світу, змодельовані на основі творів Олеся Гончара, є важливою ланкою в системі сучасних макронаукових досліджень, спрямованих на комплексне вивчення закономірностей розвитку національних мов і культур у полікультурному просторі.

Художні, публіцистичні та автобіографічні твори письменника – це багате джерело знань про історію утвердження держави Україна у світі, а також безцінне зібрання енциклопедичних даних про звичаї та культурні надбання народів тих країн світу, які відвідав

письменник. Побував Олесь Гончар в США, Канаді, Франції, Болгарії, Латвії, Грузії, Угорщині, Казахстані, Вірменії, Індії, Таїланді, Японії, Португалії та ін., брав участь у засіданнях ООН та ЮНЕСКО. Твори письменника перекладені багатьма мовами світу.

В Україні Олесь Гончар найчастіше відвідував найукраїнніші місця, як їх назвала Леся Українка [Гончар II: 540], серед яких, у першу чергу, рідний край, батьківщина письменника (Суха, Кобеляки, Полтава, Ломівка), а також місця, пов'язані з літературною та мистецькою діяльністю визначних українців (Г. Сковорода, Т. Шевченка, М. Гоголя, І. Франка, О. Довженка та ін.), історією Запорізької Січі, національно-визвольної боротьби українців тощо.

У художніх творах і щоденникових записах письменника Україна і світ постають у нерозривній єдності й взаємозбагаченні. Збереження планети у первозданній красі та формування багатой духовної сфери людства – провідні напрями осмислення світу письменником. У щоденникових записах 1955 р., присвячених засіданню ООН, Олесь Гончар занотовує інформацію про нагальні проблеми міжкультурних відносин (співпраця або співзнищення) та роздуми про національне й інтернаціональне: Якщо націоналізм – квітка, то інтернаціоналізм – той сад, в якому вона розпускається (Гончар I: 190). У такій площині письменник аналізує надбання національних культур, а свої враження від закордонних поїздок завжди подає у зіставленні із звершеннями або природною красою свого рідного краю – України.

Традиційно мовосвіт письменника гончарознавці розглядають як результат і засіб концептуалізації світу. Він настільки інформативно глибокий і духовно широкий, що забезпечує усі галузі макронаукових досліджень. Лексикон письменника детально представлений в 11-томному академічному Словнику української мови (1970–1980 рр.), а нині авторський неолексикон поповнює нові академічні видання, зокрема Додатковий том до 11-томного СУМ. Саме на основі щоденникових записів, у яких письменник осмислює нагальні проблеми українців і людства (екологія, державотворення, національна ідентифікація, глобальне мислення), у нових словниках відтворюється оновлене українське світосприймання [Сніжко 2016, 2017].

«Щоденники» письменника містять безцінну інформацію про національні та загальнолюдські цінності, відтворюють розвиток людства упродовж другої половини ХХ ст. У щоденникових записах 60-х років минулого століття зафіксовані запозичені слова, які до загального вжитку ввійшли пізніше (джинси, ланч, ранчо, гасієнда, долар, цент, анчоус, шезлонг, коледж, спіч, рецепшн, папая). Письменник занотовує усе нове й цікаве, тому за його «Щоденниками» маємо змогу вивчати шляхи й закономірності наповнення українського лексикону запозиченнями та простежувати їх асимілювання.

Органічне поєднання традиційного й нового світобачення О.Т. Гончара підкреслює Н.М. Сологуб у монографії «Мовний світ Олесь Гончара»: «Наступність, спадкоємність, історична пам'ять є дуже важливим у світобаченні письменника, бо саме ці поняття втілюють безперервність людського поступу. Осмислення письменником простору, часу заглиблюється в сиву давнину, із одного боку, з другого – орієнтує на безмежне, вічне – космос, всевіт» [Сологуб: 112]. М.І. Степаненко систематизує образні вислови письменника про світ та Україну у монографії «Світ в оцінці Олесь Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу письменника» за рубриками: Філософські поняття; Часові поняття; Людина; Нація, народ; Мова; Література; Духовне надбання; Етнопам'ять; Наука, Мистецтво; Релігія ті ін. [Степаненко 2012]. Задля широкого охоплення і всебічного дослідження особливостей світосприймання письменника, а також укладання словника мови письменника в Інституті української мови НАН України розпочато формування електронної картотеки «Щоденників» та збірки «Далекі вогнища» [Сніжко 2016, 2017].

Сучасна електронна картотека, побудована з використанням методики комплексної параметризації лексики (за семантичними, граматичними, хронологічними, стилістичними, аксіологічними та іншими ознаками), дозволяє систематизувати досліджуваний матеріал за концептуальними домінантами, внаслідок чого концептосферу «Україна і світ» моделюємо на основі змістових та формальних особливостей лексичних одиниць, стійких сполучень слів, образних виразів, фразеологічних одиниць тощо. Класифікація слів за ознаками питома / запозичене та давнє / нове відтворює

динаміку мовомислення письменника та історію розвитку України в полікультурному просторі.

Внаслідок систематизування лексичних та текстових матеріалів, зібраних в електронній картотеці, з'ясовуємо особливості авторської концептуалізації світу й увиразнюємо глобальне мовомислення письменника, яким зумовлене надзвичайно щільне відтворення національних особливостей рідного краю і зарубіжжя й подання узагальненого розуміння спільних закономірностей розвитку народів світу та універсальних констант культури.

Для моделювання концептосфери «Україна і світ» обираємо два основні напрями: 1) відтворення національних особливостей у зіставленні зі світовими та 2) моделювання загальних закономірностей людського світосприймання (вселюдські істини та цінності). Вони забезпечать досягнення мети дослідження – моделювання національно значущих складників мовної й концептуальної картин світу й увиразнення системи загальнолюдських цінностей.

Щоденникові замальовки краси рідного краю й високої духовності українців містять інформацію про церкви й собори Києва та інших населених пунктів України, музеї письменників та визначних діячів української культури, місця проведення Днів української культури та Шевченківського свята, Гоголівські місця, музеї побуту й архітектури, бібліотеки тощо. Гармонія духовного й матеріального, пріоритет науки та освіти – таке загальне інформативно-виховне спрямування щоденникових записів письменника.

На вершині української духовності, осмисленої Олесем Гончаром, знаходяться церкви й собори України: Йду мимо Володимирського собору. Чую – спів. Вечірня відправа. Зайшов. Яке видовище! Все ілюміновано, повно світла, багатющий живопис виступає ще виразніше, ніж удень. З глибини вівтаря, просто з небес йде, ступає по хмарі Богородиця з дитям. Йде просто до людей. І хор, хор... Це велич. Візантія. Це здатне наснажувати дух (Гончар II: 371).

Олесь Гончар переконує, що визначальними в утвердженні української ментальності, духовних цінностей та традицій народу є творчі надбання українських письменників. Класики української літератури єднають націю навколо цінностей української культури, сприяють розвиткові мови. Тому важливе місце в «Щоденниках»

О.Т. Гончара посідають нотатки про літературні заходи на пошану корифеїв української культури: У театрі франківців урочистий вечір, відзначається Квітчин ювілей – 200 років від дня народження. Багатющий склався вечір!.. Чи наші виступають, чи гості, а він, ювіляр, з кожним словом росте й росте, бо є чому рости. Видно, тільки справжній класик має ось таку здатність – єднати націю. Доторкнувшись до нього, навіть лихий мовби перестав бути лихим, він причастився чистоти (Гончар II: 358).

Історія України у щоденникових записках письменника постає «мовби історія України в мініатюрі» (Гончар II: 484). У змодельованій концептосфері багатий матеріал про красу України й українців зосереджується навколо концептуальних доміант БОЖИЙ СВІТ та КРАСА: У Миргороді зараз я, на землі Полтавській.. І ось Гадяч, Лесин Зелений Гай (його ще називають «Галочка»), Лесина «найукраїнніша Україна!» (Гончар II: 541); А Володимирська гірка? Місяць повний стоїть високо, прикритий уламком темної хмари, але повсюди – прозорість, і води Дніпрові блищать, і назустріч місяцеві поривається вогнями Русанівка... Єдність, гармонія природи й цивілізації (Гончар II: 282); Хортицьких плавань зелена фантазія, солов'ї, і зозулі, і задума вечірнього Дніпра... Все свята земля. Скелі й гребля Дніпрогесу – в дивній гармонії. Все дихає величчю. І ця хортицька флора цілинно-степових трав, трав козацьких, половецьких, цей килим вічності! Все хвилює. І дихаєш тут на повні груди (Гончар II: 423–424).

Вагоме місце у «Щоденниках» Олеся Гончара посідають порівняння України з різними країнами світу: Єлисейські Поля, чари Булонського Лісу і озер, що в цілому чимось нагадують весняний краєвид Києва (Гончар I: 179); Містечко [Сентендре] не більше за Кобеляки, але в ньому 25 персональних музеїв і саме воно як суцільний музей (Гончар II: 489); Дівчата-тайки, смагляві красуні, чимось дуже схожі на степових українок. Ніби один генетичний тип (Гончар II: 451).

Збереження національної самобутності Олесь Гончар вважає запорукою утвердження людської гідності: Чому люди дорожать своєю національністю? Мабуть, тому що вчувають у цьому одну з найпевніших ознак своєї людської незалежності. І тому так важко викоринити національне почуття, якщо не почався розпад людини, її деградація (Гончар II: 116).

Самобутність українського народу відтворена у «Щоденниках» Олеся Гончара численними роздумами про «кришталеву чисті джерела» (Гончар I: 396) мови, літератури, народних звичаїв, музики, пісень, танців, творів живопису тощо. Класичну музику письменник вважає вагомим чинником вселюдського єднання й духовного натхнення: Латвія. І знову Домський собор, знову Бах! (Прелюдія і fuga ре мажор). Це грандіозно! Хочеться жити й жити... Крім Баха, Мартіні «Радість любові», Качінні «Ave, Maria» (Гончар II: 418–419).

Міжкультурне зіставлення та взаємодіяння народної творчості – шлях до пізнання витоків вселюдських цінностей. Особливо вагомою для єдності народів світу є повага до культурних традицій: Концерт грузинської пісні і танцю [у Трускавці]... Коли аджарка виконала українською мовою «Гандзю», і, звичайно ж, була вона не Оксана Петрусенко, одначе зал саме її викликав на біс – із вдячності, із братської солідарності (Гончар I: 428).

Краса природи і краса мистецтва – чинники високого гуманізму й міжкультурної єдності. З далекого Бангкоку привозить Олесь Гончар для своєї дружини орхідеї, подаровані квітником, який вирощує ці квіти задля примноження краси на землі (Гончар II: 452). Вони стали основою оповідання «Орхідеї з тропіків». Враження від відвідання Португалії лягли в основу новели Олеся Гончара «На землі Камоенса». Безпосереднє пізнання різноманітного світу, спілкування з представниками різних народів – потужний поштовх для розвитку таланту митця і вагомий внесок в національну й світову культуру.

Вивчення традицій національних культур – шлях до пізнання самобутнього та загальнолюдського в культурному спадку різних народів. Символічно, що афоризм Олеся Гончара Дякую богіві, що дав мені народитися українцем співзвучний з давнім написом на камені, який письменник прочитав на березі Адріатичного моря: Справді, скільки життєлюбства в цьому написі, що його невідомий житель епохи Відродження залишив на камені, вмурованому між двома будинками на березі синьої Адріатики: *Gratias ago tibi Domine quod fui in hos mundo*. (Дякую тобі, Боже, що я жив на цьому світі) (Гончар I: 415).

Краса Божого світу й найвищі духовні цінності людства – провідні напрями концептуалізації світу письменником.

Головним надбанням людства Олесь Гончар вважає шанування гідності людини: Ідея недоторканності гідності людини – це плід багатомісячного розвитку людства (Гончар II: 388). У єдності національних культур – запорука пізнання сутності людини і природи: Дивує не різність людей. Дивує, чому і житель Океанії, і ескімос, і японець, і скандинав – всі, всі люди, і чорні і білі, і жовті, однаково мають почуття совісті і почуття справедливості... Хіба ж не феномен природи? Те, що єднає, зрештою повинно б переважати! Зарятувати світ... (Гончар II: 433).

Глибокий аналіз історії розвитку України і світу дозволяє письменникові зробити суттєвий висновок про вагомість релігії й духовності в житті суспільства: Самоусвідомлення людства виявило себе в християнстві. На відміну від часів варварських, тут людина, може, вперше осягнула свою вершинність серед усього суцього, відчула свою місію, свою незвичайність. Духовне стало могутньою рушійною силою життя. А яка це могутня творча сила, показало італійське і все європейське Відродження. І дивно, що відкривши для себе універсальні гуманістичні істини, людство ще й сьогодні часом поводить себе як жорстокий сліпець (Гончар II: 262).

Отже, дослідження мовних та концептуальних надбань Олеся Гончара належить до найактуальніших завдань сьогодення. Концептосфера «Україна і світ» відтворює світ у всій складності вічних і сучасних проблем, сприяє узагальненню шляхів та перспектив розвитку України в полікультурному просторі. Гуманне ставлення до людини, шанування традицій розвитку та збереження первозданної краси планети й духовної сфери – те, що об'єднує людство й увиразнює гармонію вселюдського поступу.

Література

1. Гончар Олесь. Щоденники: у 3-х т. / О.Т. Гончар; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. – К.: Веселка, 2002–2004.
2. Сніжко Н.В. Неолексикон Олеся Гончара: лексикологічний та лексикографічний виміри // Українська мова. – 2017. – № 2. – С. 98–109.
3. Сніжко Н.В. Нова джерельна база української лексикографії в системі інтегральних лінгвістичних досліджень // Людина. Комп'ютер. Комунікація: збірник наукових праць / за ред. проф.

- О.П. Левченко. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. – С. 47–52.
4. Сніжко Н.В. Структурна, функціональна та хронологічна параметризація лексики у зведеному словнику, тезаурусі й електронній картотеці // Українська мова. – 2016. – № 4. – С. 87–102.
 5. Сологуб Н.М. Мовний світ Олеся Гончара. – К.: Наук. думка, 1991. – 140 с.
 6. Степаненко М.І. Світ в оцінці Олеся Гончара : аксіосфера щоденникового дискурсу письменника / автор і упорядник Микола Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р.В., 2012. – 284 с.